

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ.

Василь Сланчук

●

ЛИСТИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ

Листи до Михайла Коцюбинського: Т. 1 - К.: Українські пропілеї, 2002. - 368 с.; Т. 2. - Ніжин: Аспект, 2002. - 344 с.; Т. 3. - Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2002. - 480 с.; Т. 4. - Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. - 400 с.

Неможливо перебільшити втрат, яких українська література зазнала за всю свою історію. Найперше - вічна проблема мови. Якщо українську мову не забороняли відверто, то завжди активно заважали еволюційному її розвитку. Така вже в імперій політика щодо колоній, незалежно, чи це Російська імперія, чи Австро-Угорська. Далі: обставини вимагали від українського письменника, аби він був не стільки митцем, як просвітителем. А це для літератури також значний збиток. За радянської влади українських письменників винищували фізично, їхні твори забороняли. Це можна порівняти лише з геноцидом. Цілими жмутами виривалися сторінки з історії української літератури. Михайлові Коцюбинському пощастило, він не дожив до тих страшних репресій, відтак не поповнив списки замордованих, він навіть не потрапив до числа заборонених, іміджмейкери від радянського літературознавства лише попрацювали над його офіційним портретом на догоду канонам тодішньої ідеології. Усе, що не вкладалося у ці канони, вважалося антирадянським, націоналістичним, буржуазним і т. д. Однозначне тлумачення творчості, зведення біографії до стандартних зразків, замовчування невігідного для ідеології, додумування бажаного, безсоромне зміщення акцентів... Зрозуміло, що від цього українська література загалом і Коцюбинський зокрема аж ніяк не вигравали.

У примітках до п'ятого тому семитомного зібрання творів Михайла Коцюбинського зазначалося, що в томи 5-7 увійшли листи письменника, які мають важливе суспільно-громадське і пізнавальне значення, містять цікаві автобіографічні відомості, характеризують оточення письменника. І далі: «Доступні спеціалістам листи, що не становлять ширшого інтересу, мають переважно інтимний характер, не введено до даного видання». Отже, лише «спеціалістам» дозволено було визначати, що може знати про письменника широке коло читачів, а чого - не варто. Яким же принципом змушені були керуватися науковці радянської доби? Це навіть не дуже приховувалося. «Листування М. Коцюбинського охоплює досить широке коло адресатів. Серед них були друзі письменника, однодумці, а також випадкові знайомі, політичні супротивники, які після жовтня 1917 р. опинилися по той бік барикад. На ці обставини зважено при відборі і коментуванні епістолярної спадщини М. Коцюбинського». Не хочеться

бути песимістом, однак, зважаючи на те місце, яке відводиться літературі в культурній ієрархії нашої держави, не доводиться сподіватися, що найближчим часом українці побачать нове (повне) зібрання творів Михайла Коцюбинського, коментарі до якого були б зроблені з огляду на істину, а не на ідеологію. Втім, можливо, я помиляюся, бо хоча держава наша не керується здоровим глуздом, який мав би виражатися чіткою національною політикою, однак знаходяться люди, які роблять справу заради самої справи, не ждучи заохочень та винагород. Жертовність цих людей тиха й непомітна. Однак саме завдяки подібній жертовності, Україна зберегла себе. Я переконаний, що врешті-решт духовна сила цих людей візьме гору в нашому суспільстві. Тож може статися, за якийсь на вимогу часу рік вийде у світ нове зібрання творів Михайла Коцюбинського, так само, як з'явилися недавно в Чернігові чотири томи «Листів до Михайла Коцюбинського». Автор проекту видання - Юлій Романович Коцюбинський, його світлій пам'яті це видання й присвячується. Упорядкування та коментарі Володимира Мазного. Прекрасна вступна стаття належить Валерієві Шевчуку. Відповідальний редактор - Михайлина Коцюбинська.

Про Коцюбинського і його твори багато писали й продовжують писати, попри те, як зауважує Володимир Базилевський у своїх «Імпресіях та медитаціях»: «Не маємо й досі книги, гідної імені Коцюбинського. А який вдячний матеріал для біографа! Родинна драма, літературні і чисто людські зв'язки, географія перебування - живопис Криму, Гуцулії, Капрі, інтимне листування - простір для кожного, хто має уяву й серце». Однак, здається, крига скресла. Наскільки мені відомо, Михайло Слабошпицький недавно взявся писати документальний роман про Коцюбинського. Знаючи цього майстра слова, маємо усі підстави очікувати на твір, що сягне тих духовних висот, на які опирається геній Михайла Коцюбинського. Гадаю, у цій копіткій праці Михайлові Федотовичу обов'язково стане в пригоді чернігівський чотиритомник епістолярії.

Безперечно, «Листи до Михайла Коцюбинського» будуть цікавим читанням для всіх, кому не байдужі ті живі люди, які творили українську літературу, адже Коцюбинський листувався, напевно, з усіма письменниками-сучасниками, які згодом вписалися в історію літератури як класики. Можемо з перших уст дізнатися, як і чим жили митці, що мислили, як їм дихалося... Принаймні, я для себе у першу чергу виділяв листи колег Коцюбинського, а також людей, які були близькі до літератури чи мистецтва, одначе, вчитавшись, заглибившись в епоху, що відображалася у листах, щораз більше переконувався: кожен лист - штрих до загальної картини, яка вимальовувалася дедалі виразніше, відтворюючи творче й життєве середовище українського письменника, ширше - інтелігента. І що мене вразило: чимало тодішніх літературних (і біялітературних) ситуацій виразно перегукуються із сьогоденними обставинами нашої літератури.

Для прикладу візьмемо книгодрукування. 1894 р. Борис Грінченко заснував (на 1000 крб., які заповів йому Ів. Череватенко) у Чернігові єдине на той час в Україні видавництво книжок для народу та для дітей. У цьому видавництві побачили світ перші твори М. Коцюбинського «Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник», «П'ятизолотник». Видавалися ці «метелики» накладом 3000-5000. Гонорару Коцюбинський не отримав, дістав лише 50 авторських примірників. Книжки більш-менш розходилися, однак яким було офіційне ставлення до української книжки, можемо здогадатися із оцього фрагмента листа Грінченка: «У правленні, в ревізійній комісії і в комісії до вибору (усі три інстанції вкупі книжки вибирали) [...] було чимало земляків, але ні одної української книжки не куплено...» Якщо хтось думає, що на Галичині книговидання процвітало, - помиляється. Володимир Гнатюк, один із редакторів Українсько-руської видавничої спілки (видали шість томів творів М. Коцюбинського, здається, накладом, який не перевищував 1200 примірників), пише: «Наші видання розходяться в Галичині лише в 250 примірниках (проти них агітують клерикали, кажучи, що спілка не повинна друкувати таких книжок, як «Поєми» і «Полуйки», та «Голод», де проходять «неморальні» уступи). На Україну

їх не пускають, і, наскільки знаю, досі може троє українців має їх комплект». (Нагадаю: «Поєми» і «Полуйки» - Івана Франка, «Голод» - Кнута Гамсуна). Те ж саме свідчить «конкурент» спілки (відносини між цими двома товариствами склалися так, що слово можна було б і не брати в лапки) Володимир Бирчак, один із засновників видавництва «Молода муза» (видали збірку оповідань М. Коцюбинського «З глибини»): «У нас усе політика, у нас говорять часто й високопоставлені особи, що красна література се нічо. Чув я від посла в парламент Левицького, що дав би радо на наклад політичної брошури - ніколи на красне письменство. А посла Петрицького (людину, щоправда, малоосвічену) я півроку переконував, що одна новела Стефаніка має в розвою нашого народа більше значення, як брошура Петрицького, - а таки не переконав». Як бачимо, українці, на диво, послідовні. Наклади нинішніх видань рідко коли піднімаються вище 2000. Максимально 5000 примірників. Зазвичай 1000, поезія - 500. Як не заробляли на книжці ні письменники, ні видавці, так і не заробляють. Як не хотіли читати українці українську книжку, так і не хочуть. Стосовно ж політиків, вочевидь, можемо констатувати певні зміни у бік повної деградації: якщо тодішні заперечували літературу, то нинішні, схоже на те, навіть не здогадуються про її існування.

Незмінними також zostалися письменницькі звичаї. Володимир Бирчак свідчить: «До того у нас таке є, що коли двох зійдеться письменників, то мусять говорити про те, що третій сякий-такий і т. д. Не дивляться люди на діло - а особи. Коли ж Ваші твори видали «молоді» - то ті, що звуть себе «не молоді», не видять їх». Можливо, й навчилися з того часу українські письменники краще писати, але поводитися - ні.

Ще один камінь спотикання - правопис. Василь Лукич пише в одному з листів: «Кажуть - як же Вам давати нові условія розвою для Вашої мови, коли вона така якась недостойна: взяти одного з ліпших писателів галицьких (приміром доктора Франка), а одного з українських (приміром Чайченка) - яка різниця не тільки в мові, але й попросту у формах, деклінаціях, складні і т. п.». Ситуація з правописом набирала гротескного вигляду, часом навіть карикатурного, що спонукала Миколу Євшана зауважити, що «кожен українець хотів би мати власний правопис». Сьогодні стан українського правопису не настільки катастрофічний, однак пам'ятаємо, який лемент здійнявся кілька років тому на саму лише пропозицію навести порядок у цій царині й звільнити правопис від усього чужорідного, неукраїнського, що не виробилося у ході мовної еволюції, а було нав'язане штучно.

Можемо також констатувати, що від часів Коцюбинського абсолютно нічого не змінилося у стосунках літераторів з критиками. Розсерджений та ображений Володимир Винниченко пише: «Надокучила мені сльозливо-розсерджена критика українська. Надокучили всякі перепони і цензури моральної поліції всяких добродійних дурнів і лицемірів. Хай їм біс!» Коцюбинський втішає та заспокоює Винниченка (відбувається це 1909 р.), свого часу він теж нарікав на критику і його тоді підтримав мудрою порадою Панас Мирний: «Не дуже шкодуйте на те, що приходить працювати без критики: Ваше здорове почуття покаже Вам, куди простувати. Гляньте на сусіду: хіба Пушкін, Грибоедов або Лермонтов, та й наш Гоголь - творили й робили за проводом критиків?.. Самі набирали у свої душі і снаги, і сили; а критика уже потім їх оцінила і піднесла геть високо угору». (Лист датований 1898 р.). Звичка нарікати на критику зосталася у спадок нинішнім письменникам, не знати лише, чи є сьогодні кому їх заспокоювати.

За усіх часів в Україні загал не квапився орієнтуватися на особистостей, проте достойники не переводилися ніколи. Так було, так усе й лишається. Цитату із листа Остапа Луцького запросто можна приписати комусь із сучасників: «Най знають наші люде, що навіть тепер, коли так багато завелось у нас личних амбіцій літературних, так багато згубної злоби і нетолеранції, - що навіть тепер є ще два письменники на Вкраїні, які не розпинають себе взаємно на придорожних хрестах». (Луцький мав на увазі Коцюбинського та Лепкого). Гадаю, що два таких письменники й сьогодні знайдеться. А де два - там і третій. У тому сенсі, що «разом

нас багато». На превеликий жаль, ми дуже рідко буваємо разом.

Насамкінець ще раз зазирну до листів Володимира Винниченка: «Будь-ласка, не ображайтесь ніби на недовір'я до Вас, бо, перш усього, ми живемо в часи великих несподіванок, які можуть знищити всякі найрішучіші наміри, а крім того, українці можуть навчати не довіряти найпевнішому».

Утім, останнє слово не за Винниченком. Якщо ви вже прочитали «Листи до Коцюбинського» перечитайте ще й його епістолярну спадщину. Надайте і Коцюбинському слово. Бо лише в діалозі відкривається істина. Письменники цікаві тим, що їхня думка далеко випереджає помисли загалу. Зате читачі займають вигідніше становище, оскільки останнє слово завжди за ними.

Людмила Студьонова, Борис Юр'єв

У ПОЛОНІ ПАМ'ЯТІ

Для багатьох чернігівців ім'я Герарда Олексійовича Кузнецова є синонімом інтелектуала і знавця історії Чернігова різних епох, особливо періоду 1941-1943 рр. Його публікації археолого-спелеологічної тематики вивчають студенти - майбутні історики. Так само, як і книги, присвячені діяльності антифашистського підпілля в Чернігові та партизанському рухові на Чернігівщині 1941-1943 рр.¹ Сьогодні Герард Олексійович - почесний член Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, голова комісії по увічненню пам'яті жертв війни і політичних репресій при Чернігівській міській раді ветеранів. Він також очолює Чернігівську міську раду колишніх партизанів і підпільників. 23 вересня 2005 року Г.О.Кузнецову виповнилося 80 років. Напередодні ювілею 8 вересня* сесія Чернігівської міської ради своїм рішенням присвоїла йому звання «Почесний громадянин Чернігова». А журналісти охрестили живою легендою міста.

Таке визнання накладає на нього величезну відповідальність перед чернігівцями, які йому довіряють. Ось чому треба було серйозніше поставитися до книги спогадів «РАСТЕРЗАННИЙ ЧЕРНИГОВ, ИЛИ ЮНОСТЬ, ОПАЛЕННАЯ ВОЙНОЙ» (Чернигов: РИК «Десн. правда», 2005.- 480 с.: ил. - Накладом 2000 прим.). Г.О.Кузнецов же, на нашу думку, опинився у полоні власної пам'яті, яка у кожного з нас не досконала. Тому треба було авторові звернутися до архівних і музейних джерел, документальних видань, що вийшли друком за роки незалежності нашої держави. На жаль, цього не відбулося.

Мемуари стали своєрідним підсумком прожитих років і знайшли зацікавленого читача. Автор обрав стиль щирого оповідача-співбесідника, якому допоміг редактор В.А.Коваленко. Хоча інколи зустрічаються українізми на зразок «чудернацкая история», «улучивши момент», «обнаруживши партизан» і т.п.

Г.А.Кузнецов з великою любов'ю і пошаною згадує свою матусю Ганну Олександрівну Чертовську, друзів-хлопчаків, дорослих сусідів, вчителів школи ім. Войкова, з якими його пов'язала доля. Так автор створює неповторні картини Чернігова тридцятих років. Він ріс звичайним лісковицьким бешкетником. Із школи його виключили, потім відновили. Напередодні війни Герард Кузнецов закінчив сім класів. А потім усе пішло шкереберть. Колишній